

مؤلفه‌های میان‌رشته‌ای مرکز تدوین تاریخ جامع حکمت و فلسفه؛ ابداع روشی نوین در تدوین تاریخ فلسفه و نقد تاریخ‌نگاری کنونی در ایران

رضا ماحوزی^۱، مریم سلیمانی فرد^۲

چکیده

مرکز تدوین تاریخ جامع حکمت و فلسفه، وابسته به بنیاد حکمت اسلامی صدرا و انجمن علمی تاریخ فلسفه، با هدف تدوین تاریخ جامع حکمت و فلسفه ایران و جهان در بستر واقعی رویدادها و حوادث فرهنگی و اجتماعی، از سال ۱۳۸۴ تاکنون پژوهشگران و محققان فراوانی را گرد هم آورده است. ساختار کلی حاکم بر تدوین این تاریخ فلسفه گویای فعالیتی مشترک و همگانی است که در آن طیفی از اساتید و صاحب‌نظران باستانشناسی، زبان‌شناسی، تاریخ، هنر، عرفان، دین و فلسفه حضور دارند. این نوشتار درصدد است پس از تشریح ضوابط و اصول حاکم بر رویکرد میان‌رشته‌ای در عرصه دانش و تفاوت آن با رویکرد رشته‌ی، بر مبنای مستندات منتشر شده توسط این مرکز، تصویری از فعالیت گروهی پژوهشگران این مرکز مطابق با رویکرد مزبور عرضه دارد و فعالیت‌های فعلی و چشم‌انداز پیش‌روی آنان را ترسیم نموده و مورد داوری قرار دهد. در پایان، بر مبنای ماهیت این رویکرد و

۱۲۱

۱. استادیار پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی؛ mahoozi.reza@gmail.com

۲. کارشناس ارشد رشته تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی؛ Msfard2006@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۲/۱۲/۲۲ تاریخ تأیید: جلسه هیئت تحریریه ۹۳/۲/۱۶

انتظارات علمی برخواسته از آن، توصیه‌هایی به محققان همکار و متولیان این طرح
سترگ ارائه شده است.

کلید واژه‌ها: مرکز تدوین، تاریخ فلسفه، رشته، میان‌رشته‌یی

* * *

مقدمه

جهان علم در دو قرن اخیر با دو رویکرد گسترده رشته‌یی^۱ و میان‌رشته‌یی^۲ مواجه بوده است. رویکرد اخیر، بسیار متأخرتر و در واقع، پس از اتمام رویکرد نخست و روشن شدن نقاط ضعف آن طرح گردیده و در چند دهه اخیر، ادبیات ویژه خود را سامان بخشیده است. خود رویکرد رشته‌یی نیز که همبسته عصر صنعتی و تفکر روشی و فلسفی مدرن است^(۱)، در واقع پس از اتمام دانش پیشارشته‌یی و بمتابره رویکردی نوین در عرصه تخصصی شدن علوم و دانشها پدید آمده و بنابراین در نسبت با تفکر علمی سنتی که در آن، حکمت و فلسفه بمتابره مادر علوم معرفی میشد، تفکری متأخر محسوب میشود.

اگر سرآغاز رویکرد رشته‌یی به علوم را - که در قالب استعاراتی چون الگوی دودکشی و یا سیلویی نیز توصیف گردیده است^(۲) - به آرمان کانت^(۳) و اقتضائات عصر صنعتی بویژه لزوم تخصصهای متعدد جهت نیل به توسعه فنی و صنعتی نسبت دهیم، با اتمام این عصر و آغاز «عصر دانش» که مقتضی مناسباتی متفاوت از مناسبات علمی عصر صنعتی است^(۴)، جدایی جزیره‌وار علوم در الگوی دودکشی و ۱۲۲ سیلویی جای خود را به الگوی شبکه‌یی دانش داد و بنابراین رویکرد اخیر با یاری طلبیدن از علوم متعدد در فعالیتی مشترک و همگانی، تلاش کرد رهیافتی اساساً متفاوت از رهیافت جزئی‌نگر هریک از رشته‌ها عرضه دارد. یکی از این رویکردها،

1. disciplinary

2. interdisciplinary

رهیافت میان رشته‌یی است. بنابراین:

اگر واژه «رشته» بیانگر قرار گرفتن در چارچوب روشها، اهداف و فعالیت‌های یک نظام خاص معرفتی باشد، پیشرفت نیازمند آن است که ما پا را فراتر گذاشته و حیطه‌های دیگر را تجربه کنیم. تعامل نزدیک میان رشته‌ها، یکی از این روشها برای به چالش کشیدن حدود رشته‌ها و گام نهادن در حوزه‌یی فراتر است. بر این مبنا، ما در مطالعه میان‌رشته‌یی با سیستم‌های ساده که دارای روابط درون شبکه‌یی و علیت خطی هستند و روابط بازخوردی در آنها دیده نمیشود، سروکار نداریم، بلکه رویکرد اصلی این نوع مطالعه به سیستم‌های پیچیده با شبکه به هم پیوسته‌یی از اجزاء و روابط آنها و علیت حلقوی و روابط بازخوردی باز میگردد.^(۵)

این رهیافت، یا همان رویکرد میان‌رشته‌یی، بیش از آنکه همچون رشته‌ها و علوم تخصصی مدعی ساحتی ویژه خود در عالم واقع باشد، مدعی نگاهی کلی و وحدت‌انگارانه به مسئله یا مسائلی است که هریک از رشته‌ها بتنهایی، صرفاً وجهی از آن را مطالعه کرده و از درک تمامیت آن عاجز هستند؛ به این معنا، میان‌رشته‌یی، رشته‌یی در عرض رشته‌های تخصصی موجود نیست و نمیتوان از رئوس ثمانیه آن سخن گفت، بلکه رهیافتی برای وحدت و ارتباط و انسجام تخصصها و نظریه‌ها بمنظور حل مسئله‌یی واحد است.^(۶) بدیگر سخن، میان‌رشته‌یی بمثابه موجی جدید در عرصه علم، در مقابل رویکرد رشته‌یی قرار دارد و بمدد همکاری مشترک تخصص‌های متعدد برای دیدن ابعاد مختلف موضوعات و مسائل مورد بحث، سیاقی متفاوت از سیاق تمامی دانشها و نظریه‌های تخصصی عرضه میدارد.^(۷)

۱۲۳

پیش از آنکه ساختار و رویکرد کلی «مرکز تدوین تاریخ جامع حکمت و فلسفه» بنیاد حکمت اسلامی صدرا در تدوین مجموعه عظیم تاریخ فلسفه ایران و جهان را- که مدعی عرضه رویکردی نوین در تاریخ‌نویسی فلسفه است^(۸)- برمبنای رویکرد میان‌رشته‌یی مورد تحلیل و داوری قرار دهیم، لازم است اندکی بیشتر درباب

ماحوزی، سلیمانی‌فرد؛ مؤلفه‌های میان رشته‌یی مرکز تدوین تاریخ جامعه حکمت و فلسفه

چیستی و اهداف و روش این رویکرد سخن بگوییم.

میان‌رشته‌یی؛ چیستی، اهداف و روش

در مقابل آرمان رشته‌یی در تدقیق مرزهای دانش و جلوگیری از اختلاطِ ابهام‌انگیز آنها و در نتیجه حصول بدهت و تمایز، در نتیجه عواملی چون «توسعه علم»، «پیچیدگی واقعیت»، «تعدد روشهای معرفت به واقعیت پیچیده»، «نیاز اساسی دانشجویان و جامعه به مهارت‌های متعدد برای حل مشکلات پیش‌رو» و غیره، در دهه‌های هفتاد و هشتاد قرن بیستم، رویکرد میان‌رشته‌یی بعنوان رویکردی جدید در عرصه دانش طرح شد. این رویکرد از یکسو با برشمردن نقاط ضعف رویکرد رشته‌یی که در تمامی علوم حتی در فلسفه، با ارائه تحلیل‌های جزئی و دقیق، مرزهای پژوهش و تحقیق و تأمل را به قطعات بسیار کوچک و درعین حال منفصل محدود ساخته و امکان ارتباط و اتصال و آگاهی این قطعات جزیره‌گونه را با یکدیگر منتفی ساخته است و ازسوی دیگر با تبیین ضرورت طرح خویش برای پاسخ به وضعیت آتی دانش، توجه جامعه علمی جهان را بخود معطوف کرده است.

[در سالیان اخیر] تفکر میان‌رشته‌یی بسرعت به بخش مکمل و لایتجزای تحقیق تبدیل شده است. این امر حاصل چهار عامل محرک و قدرتمند است: پیچیدگی ذاتی طبیعت و جامعه، میل به واکاوی مشکلات و مسائلی که محدود به یک رشته واحد علمی نیستند، نیاز به حل مشکلات اجتماعی و قدرت فناوری‌های جدید.^(۹)

پس از آنکه در مقابل رویکرد تحصیل‌گرایانه و تقلیل‌گرایانه حلقه وین درباره سطح واحد واقعیت خارجی و معرفت اتمی ناظر به آن، رئالیسم انتقادی^۱ از لایه‌های متعدد واقعیت و لزوم اختصاص و تطبیق ابعاد متعدد معرفت به هریک از آن لایه‌ها سخن گفت^(۱۰)، پرهیز از هرگونه تقلیل‌گرایی و تحویل‌گرایی در عرصه دانش مورد تأکید جدی

۱۲۴

1. critical realism

محافل علمی دنیا قرار گرفت. در نتیجه این رهیافت، علاوه بر اشاره به ارتباط میان لایه‌های متعدد واقعیت و درنهایت ارتباط میان علوم متعدد، بر ماهیت متفاوت علوم انسانی از علوم طبیعی و ریاضی و همچنین لزوم توجه به لایه‌های متعدد و روشهای گوناگونی که هر کدام با لایه و سطحی از واقعیت مرتبطند، تأکید شد.

این اهتمام به لایه‌ها و وجوه متعدد واقعیت و روشهای متکثر، در واقع بمعنای گذر از جزئی‌نگری معرفتی و در نتیجه پیوند میان علوم و بهره‌گیری از دانشها و نظریه‌های متعدد برای مطالعه اموری است که هیچیک از علوم و تخصصها بنتهایی قادر به بررسی آن نیست. بدیگر سخن، در رویکرد رشته‌ی، هریک از رشته‌ها تنها به متغیرهای قلمرو خود توجه کرده و از توجه به دیگر متغیرها و مؤلفه‌هایی که در رشته‌های دیگر طرح میشود غفلت میورزند؛ به این معنا، «یکی از دلایل برای مطالعات میان‌رشته‌ی آن است که بین متغیرهایی که در رشته‌های گوناگون، معمولاً جداگانه تحلیل میشود، نوعی همبستگی وجود دارد».^(۱۱)

نکته دیگری که در ضرورت پرداختن به مطالعات میان‌رشته‌ی، بویژه در حوزه علوم انسانی باید بدان توجه داشت آن است که جزئی‌نگری رشته‌های تخصصی، بیش از علوم طبیعی و ریاضی، علوم انسانی را در محدودیت قرار داده است. پیچیدگی موضوعات علوم انسانی از یکسو و عدم اختصاص ساحت مشخصی از واقعیت بعنوان حوزه مورد مطالعه این علوم، آنگونه که در علمی چون جانورشناسی، فیزیک، کامپیوتر و غیره وجود دارد از سوی دیگر، معنای تخصص در این علوم را تا حدی متفاوت از معنای این واژه در علوم تجربی و فنی و ریاضی ساخته است. به این معنا،

فیزیکدانی که فقط فیزیک میدانند میتوانند فیزیکدان درجه یک و عضو مفیدی برای جامعه باشد، لیکن کسی که فقط اقتصاد میدانند نمیتواند اقتصاددان بزرگی باشد. حتی می‌خواهم بیفزایم که اقتصاددانی که فقط اقتصاد میدانند، احتمال دارد برای جامعه، اگر نه خطری جدی بلکه آسیبی جبران‌ناپذیر باشد.^(۱۲)

کینز در همین خصوص مدعی است:

اقتصاددان شایسته بایستی به سطح بالایی از استاندارد در چنین مسیری برسد و

به ترکیبی از استعدادها که اغلب با هم دیده نمی‌شوند دست یابد. او باید تاحدودی ریاضیدان، تاریخدان، سیاستمدار و فیلسوف باشد. او باید علائم را درک کند ولی با کلمات حرف بزند. او باید از عام به خاص برسد و تجزیه و ترکیب کند. او باید شرایط حاضر را در سایه گذشته، برای مقاصد آینده مطالعه کند. هیچ بخشی از طبیعت انسان یا نهادهای انسانی نباید خارج از چارچوب ملاحظات او قرار گیرد. او باید غیرقابل تطمیع و فسادناپذیر باشد و مانند یک تصویرگر نقاش باشد و گاهی همانند یک سیاستمدار واقعگرا باشد.^(۱۳)

دقیقاً بهمین دلیل است که «در کشور آلمان، شما نمیتوانید در رشته فلسفه، بتنهایی فارغ‌التحصیل شوید، بلکه یک رشته اصلی و دو رشته فرعی دارید و در این دو رشته فرعی، دست کم در سطوحی، اولیات رشته را باید یاد بگیرید و بگونه‌یی کار کرده باشید که اجمالاً بدانید در این رشته‌ها چه میگذرد».^(۱۴)

در این همکاری گروهی، مطالعات میان‌رشته‌یی میتواند از مرزهای بسته و مصنوعی رشته‌ها گذر کند و آنها را در یک فعالیت جمعی گرد هم آورد تا محصولی متفاوت از محصول هر یک از رشته‌ها بدست آورد. میان‌رشته‌یی در رویکردی وحدت‌انگارانه درصدد انسجام بخشیدن به مفاهیم و روشهای متعدد در یک چارچوب واحد است؛ این چارچوب واحد نه مساوی با و نه قابل تقلیل به هریک از روشهای مذکور است. از همینروست که از میان رشته‌یی بمثابه گردهمایی رشته‌های متعدد بر سر یک میز یاد شده است. این گردهمایی از آن جهت که مسئله مورد مطالعه پیچیده و گسترده است، ضروری و غیر قابل صرفنظر است. زیرا دقیقاً بدلیل همین پیچیدگی و گستردگی، هیچیک از روشهای مذکور بتنهایی توان و قابلیت بررسی آن را ندارند.

۱۲۶ این نکته درواقع بنیاد تفاوت اصلی بین میان‌رشته‌یی و چندرشته‌یی^۱ است.^(۱۵) درواقع رویکرد میان‌رشته‌یی درصدد تلفیق رشته‌ها بمنظور دست یافتن به چشم‌اندازی است که جز در پرتو این تلفیق حاصل نمی‌آید.^(۱۶) در مطالعات میان‌رشته‌یی، برمبنای

1. multidisciplinary

سه مؤلفه پیچیدگی^۱، واقعیت^۲ و منطق ناشی از آن، از رشته‌های متعددی برای حل مسائل و مشکلات پیش‌رو استفاده میشود. از آنجا که تفکر رشته‌یی با تکه‌تکه کردن رشته‌ها مانع اصلی مطالعات میان‌رشته‌یی است.^(۱۷) بنابراین، مطالعات چندرشته‌یی نیز - که از چندین رشته مجزا و مستقل از یکدیگر بهره میگیرد، بی‌آنکه چشم‌انداز کلی و واحدی عرضه نماید - اگرچه به اندازه مطالعات رشته‌یی مانع مطالعات میان‌رشته‌یی نیست، اما کاملاً متفاوت از آن است.

... رویکردهای چندرشته‌یی، روشها و رویه‌های خاص رشته‌های موجود را انتزاع و از هرکدام جداگانه بهره‌برداری میکنند (با قرار دادن آنها در کنار یکدیگر و بطورکلی هرگونه پل زدن مبهم و نامشخص بین آنها)، کار میان‌رشته‌یی بگونه‌یی آشکار درصدد ادغام و یکپارچه‌سازی یا ایجاد روشها و رویه‌های «میان‌رشته‌یی» است (با فراهم آوردن نوعی پل‌زنی یا انجام کار ترکیبی و سنتزگونه).^(۱۸)

جومورن ضمن بهره‌گیری از کلام رولان بارت^۳ این تفاوت را اینگونه توضیح داده است:^(۱۹)

... اصطلاح چندرشته‌یی معمولاً اشاره به درکنار هم قرار گرفتن دو رشته یا بیشتر دارد، همچنانکه آن را میتوان در برخی از مدارک تحصیلی مشترک مشخصی و با مدارج هنرهای ترکیبی، یا در دوره‌های منفردی مشاهده نمود که توسط اعضای کادر آموزشی رشته‌های مختلف بطور اشتراکی تعلیم داده میشود. در اینمورد، رابطه میان رشته‌ها صرفاً یک ارتباط مبتنی بر مجاورت است؛ هیچگونه تلفیقی در میان آنها وجود ندارد. من در مقایسه این دو اصطلاح همنظر با رولان بارت، میخواهم اعلام کنم که میان‌رشته‌گی، از جهتی

۱۲۷

1. complexity
2. reality
3. Roland Barthes (1915-1980)

همواره تبدیل‌پذیر است؛ یعنی در تلاقیش با رشته‌های گسسته، صورتهای تازه‌یی از دانش را پدید می‌آورد:

میان‌رشتگی، مانند آرامش حاصل از امنیت بی‌دغدغه نیست؛ زمانی بگونه مؤثر (برخلاف صرف بیان یک آرزوی واهی) آغاز می‌گردد که اقتدار رشته‌های قدیمی فرو می‌شکند ... بنفع موضوعی تازه و زبانی جدید که هیچیک از آنها جایی در قلمرو علوم - که باید با آرامش یکجا جمع شوند- ندارد. این فقدان آسایش در طبقه‌بندی دقیقاً همان نکته‌یی است که از روی آن، تشخیص نوعی دگرگونی میسر می‌گردد.

این تفاوت بدین نحو نیز توضیح داده شده است: (۲۰)

رابطه مطالعه میان‌رشته‌یی و چندرشته‌یی رابطه عموم و خصوص من‌وجه است. هر مطالعه میان‌رشته‌یی ویژگیهای اصلی مطالعه چندرشته‌یی را در برمیگیرد، اما هر مطالعه چندرشته‌یی میان‌رشته‌یی نیست. انتخاب خلّاق و ترکیب تئوریه‌ها و رشته‌های متفاوت علمی برای تولید فهم معقول و پرداختن به مسائل مورد علاقه یا حتی حل یک مسئله، از ویژگیهای مطالعه چندرشته‌یی است. همچنین، مفهوم چندرشته‌یی را بصرف تعدد روش در مسائل متعدد نیز تعریف کرده‌اند. چندرشته‌یی و میان‌رشته‌یی دو سر یک زنجیرند که در یک طرف آن فعالیت چندرشته‌یی به ساده‌ترین شکل آن دیده میشود. فعالیت چندرشته‌یی شامل همکاری رشته‌ها در کنار هم در رابطه با یک مشکل مشترک است. در اینجا هر یک از رشته‌ها به جنبه‌یی از حل مسئله می‌پردازند؛ اگرچه هماهنگی بین فعالیت رشته‌های گوناگون نیاز است. با اینحال چندرشته‌یی مدل پژوهشی ندارد و اغلب به سردرگمی می‌انجامد. در طرف دیگر زنجیر یاد شده، فعالیت میان‌رشته‌یی است. این فعالیت در جایی بکار می‌آید که نتوانستیم یک مسئله را به چند بخش تقسیم کنیم و باید آن را بنحو کلی و از دیدگاههای رشته‌های مختلف مورد بررسی قرار دهیم. بنابراین هر رشته از موضع خود با این مسئله

روبرو میشود و مسئله از چشم‌اندازهای گوناگون مورد بررسی قرار میگیرد.

بر مبنای توضیحات فوق میتوان گفت رویکرد میان‌رشته‌یی با سه هدف در هم‌تنیدگی^۱، دگراندیشی و تفکر نقاد در جریان یک فعالیت گروهی، تلاش میکند رویکردهای نوینی را در عرصه دانش یافته و یا خلق کند.^(۲۱) بر این اساس، رویکرد میان‌رشته‌یی، بیش از آنکه خود یک رشته باشد، با هدف رفع نقص رشته‌ها، مهارتی برای یادگیری و حل مسائل در پرتو همکاری گروهی و تلفیقی است. زوستاک این مهارت و لزوم آموزش متناسب با آن را اینگونه توضیح داده است:

اغلب شنیده میشود که ما در عصر انفجار اطلاعات بسر میبریم. در اینصورت، نمیتوان انتظار داشت که دانشجویان فقط با آشنایی با مجموعه‌یی از اطلاعات رشته‌یی، آگاهی کافی بدست آورند. در چنین محیطی، آموزش نباید فقط بر نشر مجموعه‌یی از واقعیتها بسنده کند، بلکه آموزش باید بر مهارتهای یادگیری پای فشارد. این مهارتها ممکن است پرسشگری، آگاهی از دستیابی به مکان اطلاعات و چگونگی کاربست آنها و ... باشد. فرایندهای میان‌رشته‌یی دربرگیرنده چنین مهارتهایی و در نتیجه، پاسخگوی نیازهای دانشجویان امروزی است.^(۲۲)

مهارتهای یادگیری و حل گروهی مسائل و مشکلات بعنوان هدف غایی میان رشته‌یی، نقطه قوت این رویکرد در تمایز آن از رویکرد رشته‌یی و چندرشته‌یی است؛ رویکردی که گروههای آموزشی موجود در دانشگاهها و مؤسسات پژوهشی باید بدان مجهز شوند و به حصول تفکر انتقادی و خلاقانه یاری رسانند. در نظام آموزشی مبتنی بر رویکرد میان‌رشته‌یی به دانشجویان کمک میشود تا اطلاعات درست را یافته و بازیابی و تلفیق کرده و از آنها در موقعیتهای مناسب استفاده کنند.

۱۲۹

در دوره‌های میان‌رشته‌یی تمرکز بر ایجاد و توسعه مهارتهای تفکر انتقادی، بکارگیری دیدگاههای گوناگون و ارتباط دادن اطلاعات در چارچوب مفهومی

1. integration

شان چهارم، شماره چهارم
بهار ۱۳۹۳
صفحات ۱۲۱-۱۴۲

ماحوزی، سلیمانی‌فرد؛ مؤلفه‌های میان‌رشته‌یی مرکز تدوین تاریخ جامعه حکمت و فلسفه

گسترده می‌باشد و نه بر روی یک رشته تخصصی خاص. بنابراین، اگر قرار است بین انتقال اطلاعات و داشتن دانش فرق گذاشته شود و هدف نظام آموزشی براساس تعلیم دانش استوار شود نه انتقال اطلاعات، پس رویکرد میان‌رشته‌یی میتواند گزینه مناسبی برای نیل به چنین هدفی باشد. بخصوص اینکه امروزه دستیابی به دانش برای دانشجویان مستلزم فراگیری دیدگاه‌های متنوع و فرایندهای پیچیده‌یی است که شیوه میان‌رشته‌یی بهتر از روش تخصصی سنتی قادر به پاسخگویی آن است.^(۲۳)

برکنار از دغدغه میان‌رشته‌یی برای بررسی موضوعات و مسائلی که در مرزهای رشته‌ها طرح میشوند و متولی خاصی ندارند^(۲۴) از آنجا که در این رویکرد بعضاً موضوع مورد پژوهش توسط یک رشته خاص طرح شده و جهت بررسی آن در قالب یک طرح جامع و کلی، رشته‌ها و تخصص‌های متعدد بیاری گرفته میشود، بمنظور حفظ تخصص در تحلیلهای ارائه شده، با اولویت دادن به رشته متولی موضوع مورد بررسی، تلاش میشود در نتیجه مشارکت دیگر تخصص‌های حاضر، رهیافتی کلی حاصل آید و در پرتو آن، تخصص (رشته) مذکور از تک‌نگری و فقدان بینش جامع و کلی رها شود.^(۲۵)

در دو دهه اخیر، رویکرد میان‌رشته‌یی مورد اهتمام جدی محافل علمی دنیا و بویژه دانشجویان واقع گردیده و پیش‌بینی میشود بزودی علاوه بر دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی، نهادها و مؤسسات دولتی و غیردولتی نیز بیش از گذشته بدان رو آورده و از آن بهرمنند شوند.^(۲۶) امکان داد و ستدها میان علوم و همیاری تخصصها برای دسته‌بندی حجم عظیم اطلاعات^(۲۷)، نه تنها زبان مشترکی را برای علوم پدید می‌آورد و آنها را به سنجش یکدیگر توانا میسازد، بلکه رشته‌های موجود و متخصصان آن رشته‌ها را نیز از تک‌نگری و خودبیگانگی نجات میدهد.

۱۳۰

... زمانی که ارتباط پژوهشگر با کلیت هستی، کلیت تاریخ و کلیت واقعیت موضوع بررسی و ربط آن به مقولات کلان منقطع شود، پژوهشگر با پدیده‌های موضوع بررسی خود نوعی بحران معنا و بنوعی بیگانگی پیدا میکند؛ همانسان

که هر کارگر خودروسازی همه روزه صرفاً ارتباطش با چرخه ساخت قطعه است و از کلیت چرخه بی‌اطلاع است... مطالعات میان‌رشته‌یی با ترسیم قطعات جانبی و دورتر و کل فرایند کار، چشم‌انداز کلی را در دسترس پژوهشگر قرار میدهد و برای او معنا تولید میکند.^(۳۸)

با نظر به نکات فوق و دیگر موارد میتوان ویژگیهای رویکرد میان‌رشته‌یی به ارتباط میان رشته‌ها و تخصصها را در دوازده مورد شمارش کرد:^(۳۹)

۱. میان‌رشته‌گی در محیطهای آموزشی و بطور عمده در «حلقه‌های آموزشی» نمود پیدا میکند.
۲. آموزشهای میان‌رشته‌یی بصورت «دوره‌های تدریس گروهی» و «تمرینهای تلفیقی» نمایان میشود.
۳. یادگیریهای میان‌رشته‌یی عمدتاً از درگیری و تجارب مستقیم فراگیرنده با مسائل و موضوعات واقعی ناشی میشوند.
۴. بدلیل ماهیت بین‌رشته‌یی بودن که در آن تلفیق معرفت‌شناختی و روش‌شناختی در کانون توجه است، عمدتاً به الگوها و ساختارهای جدید در فضاهای آکادمیک منجر میشود.
۵. در میان‌رشته‌گی، میان رشته‌ها و موضوعات مختلف، ارتباطات شفاف و مشخص برقرار است و دانش، مهارت و روش در رشته‌های مختلف در یک فرایند متعامل و متقابل رشد میکنند.
۶. مشابه آنچه در گونه‌های سطح بالای میان‌رشته‌گی وجود دارد، پیچیدگی در موضوع و هزینه‌بری و زمان‌بری در برنامه‌ریزی، طراحی و اجرای برنامه‌ها و دوره‌های آموزشی و درسی، یکی از موانع اصلی فعالیتهای آموزشی میان‌رشته‌یی است.
۷. در فعالیتهای میان‌رشته‌یی، میزان و مقیاس مشارکت رشته‌های مختلف هر حوزه از دانش، بر میزان انطباق روشها، مفاهیم و مهارتهای مرتبط با موضوع، مسئله یا چالش مشترک استوار است.
۸. در دوره‌ها و برنامه‌های آموزشی میان‌رشته‌یی، تلفیق دانش، روش، مفاهیم و مهارتهای موردنظر با هدف ایجاد یک منسجم از آموزش شکل میگیرد.

۱۳۱

۹. در برنامه‌های آموزشی میان‌رشته‌یی، علوم و دانشهای مختلفی که نسبت به موضوعی همگرایی نظری و وحدت در جهت‌گیری دارند، بطور ترکیبی (نه جدا از یکدیگر) تدریس میشوند.
۱۰. میان‌رشته‌گی در آموزش نیازمند مشارکت و پشتیبانی منابع مختلف اجتماعات آموزشی و اجتماعی محلی است.
۱۱. در فعالیتهای میان‌رشته‌یی، تلفیق امر معنی‌داری است و در بافت و فضای طبیعی و واقعی اتفاق می‌افتد.
۱۲. هدف از آموزشهای میان‌رشته‌یی، ارتقای سطح نگرش کلی فراگیران به دانش و بسط نگاه، رشد مهارتهای حرفه‌یی و تفکر انتقادی و انعطاف‌پذیری در تحلیل تعصبات و از همه مهمتر، تقویت نگرشهای اجتماعی و عاطفی فراگیران است. حال که چیستی، اهداف و روش رویکرد میان‌رشته‌یی تشریح گردید، میتوان طرح ساختار و عملکرد «مرکز تدوین تاریخ جامع حکمت و فلسفه» که معرفی تاریخ اندیشه و تفکر عقلی و فلسفی ایران و جهان را از نخستین نشانه‌ها تا وضعیت پیشرفته کنونی با روش نوین میان‌رشته‌یی وجهه همت خویش قرار داده است، ارزیابی و نقادی نمود.

مرکز تدوین و رویکرد میان‌رشته‌یی

علوم انسانی درمقابل علوم طبیعی و ریاضی در دنیای جدید، علومی است که عملکرد و فعالیت فرهنگی و فکری انسان را در عرصه‌های مختلف مطالعه میکند. برکنار از سیالیت و پیچیدگی موضوعات علوم انسانی، از آنجا که انسان اساساً موجودی چندوجهی است و وجوه مختلف و متعدد فکری انسان به هم پیوسته و مرتبط میباشد و همچنین از آنجا که انسان موجودی است که متأثر از عوامل طبیعی، تاریخی، فرهنگی و غیره فکر و فرهنگ خود را سامان میبخشد، بنابراین مطالعات علوم انسانی اساساً مطالعاتی لایه لایه، پیچیده و بسیار تو در تو است. از همینروست که در نگاهی واقع‌بینانه، هیچ رشته خاصی از علوم انسانی نمیتواند از دیگر حوزه‌های تخصص دانش، اعم از انسانی، طبیعی و ریاضی باینیاز باشد و در

خلوت خویش، تحلیلی انضمامی و جامع از متعلق پژوهش خود ارائه دهد. عدم توجه به این واقعیت هراس‌انگیز، یکی از ریشه‌های ضعف علوم انسانی در جامعه آموزشی و پژوهشی اخیر ایران است و مادامیکه برای رفع آن اهتمام جدی صورت نگیرد، توسعه پایدار که تحقق آن مستلزم پیشرفت همزمان و هماهنگ تمامی عرصه‌های دانش است، بدست نخواهد آمد.

در اینباره میتوان در ساحت فلسفه به فلسفه ذهن بعنوان نمونه‌یی از مدل پیچیده و درهم تنیده دانش که برمبنای الگوی میان‌رشته‌یی، از چند رشته مختلف جهت طراحی یک رهیافت کلی و وحدت‌انگار سود جسته است، اشاره کرد. با توجه به گسترش علم کامپیوتر، علوم شناختی، علم اعصاب و مغز و غیره، تبیین‌های فلسفی متعددی از ذهن ارائه گردیده است که در این تبیین‌ها، فلسفه با کناره‌گیری از صندلی راحت خویش، ملاحظات مربوط به علوم تجربی را به خدمت گرفته و تلاش میکند در پرتو گفتگویی آکادمیک با دانشمندان علوم متعدد، به تبیینی واقع‌گرایانه از ذهن و ادراک و شروط حصول آن دست یابد.^(۳۰)

نمونه دیگر استفاده از این رویکرد در نگارش تاریخ فلسفه و تبیین ارتباط میان تاریخ - که خود یک کل متشکل از اجزاء فراوان است - و فلسفه را میتوان علاوه بر تلاش‌های ویل دورانت در نگارش تاریخ تمدن، در تاریخ فلسفه‌های ژیلسون نیز مشاهده کرد. این کوشش بویژه درباره نسبت میان دین مسیحیت و فلسفه مسیحی نمود بارزتری یافته است. رویکرد میان‌رشته‌یی ژیلسون در نگارش این تاریخ فلسفه بواقع حرکت در مرز میان فلسفه، تاریخ و دین است. بعقیده وی، تاریخ فلسفه‌یی که نتوانسته خود را شایسته عنوان تاریخ فلسفه کند.^(۳۱) بر همین اساس، وی ایدهٔ بیطرفی در تاریخ‌نگاری فلسفه را ایده‌یی خام و غیرانتقادی دانسته و با انتقاد از کسانی که فلسفه را دانشی بیطرفانه دانسته و بنابراین فلسفه مسیحی را فلسفه حقیقی میدانند مدعی است: «بیطرفی و فارغ بودن از تعصبات و پیشداوری، ویژگی انحصاری فیلسوفان غیرمسیحی نیست و عقل در بهترین حالت خود همواره بر آنچه

۱۳۳

عموماً عقلگرایی خوانده میشود، استوار نیست».^(۳۲)

امروزه اینگونه ملاحظات روشی از سطحهای کلان به بررسی موضوعات جزئی نیز تسری یافته و مطالعات موردی فراوانی مطابق با این رویکرد انجام گرفته است. با مرور عناوین مطالعات میان رشته‌یی به زبان فارسی میتوان دید این رویکرد چه در طراحی رشته‌های جدید و چه در بررسی موضوعات و مسائل پیچیده و چندبعدی تا چه اندازه مورد اقبال واقع گردیده است.^(۳۳)

با نظر به موارد و ضرورت‌های فوق، بنظر میرسد در معرفی ایده‌ اولیه طرح تدوین تاریخ جامع حکمت و فلسفه توسط بنیاد حکمت اسلامی صدرا، پیچیدگیهای مربوط به نسبت میان تاریخ و فلسفه از یکسو و بهره‌گیری از دانشهای متعدد اعم از باستان‌شناسی، تاریخ فرهنگ، مردم‌شناسی، زبان‌شناسی، تاریخ تحولات اجتماعی و سیاسی و غیره از سوی دیگر مورد توجه قرار گرفته است. در مقدمه «طرح مختصر تاریخ اندیشه و فلسفه باستان» که توسط دبیرخانه این طرح در بنیاد حکمت اسلامی صدرا منتشر شده است، میخوانیم:

تدوین یک دوره مفصل و جامع تاریخ فلسفه، از فجر تاریخ و آغاز تفکر فلسفی و ظهور مکاتب و فلاسفه و حکمای بزرگ، در این دوره درخشان ایران و جمهوری اسلامی در ایران، یک نیاز علمی و همچنین یک نقش اجتماعی و تاریخی است که بر دوش دانشمندان و اندیشمندان گذاشته شده است، که بسبب نیاز چنین کاری عظیم و سنگین به همکاریهای گروهی و پشتوانه‌های اداری و مالی، این کار بوسیله افراد بصورت منفرد قابل انجام نبود.^(۳۴)

۱۳۴ همچنین در قسمت «اصول شایسته برای نگارش تاریخ جامع فلسفه و بایسته‌های پژوهشی» همین اثر میخوانیم:

برخلاف بیشتر کتب موجود در تاریخ فلسفه، توجه کافی و اساسی به تاریخ اجتماعات و تمدن و اوضاع و احوال اجتماعی هر دوران و هر فیلسوف، شرط تحقیق است و باید به منابع تاریخی، باستان‌شناختی و تواریخ زبان، هنر،

مذهب و مانند اینها توجه عالمانه بشود و فلسفه و تفکر فلسفی، مجرداً، بدون

توجه به ریشه‌های فرهنگی و تاریخی بررسی گردد.^(۳۵)

در بند ۳ از قسمت الف «نکات محتوایی» طرحنامه‌های ارسالی دبیرخانه این مرکز به محققان و پژوهشگران طرف قرارداد پژوهشی نیز «توجه به زمینه‌ها و خواستگاههای فکری، فرهنگی و اجتماعی ظهور مکاتب و حکما و فیلسوفان و نشان دادن مناسبت‌های فکری فیلسوفان و حکما با شرایط اجتماعی عصر آنها» مورد توجه و تأکید قرار گرفته است.

پس از اختصاص دبیرخانه‌یی ویژه این طرح بزرگ در محل بنیاد حکمت اسلامی صدا، طبق مستندات موجود، با هدف به خدمت‌گیری رشته‌ها و تخصصهای متعدد جهت حصول رهیافتی جامع، کلی و وحدت‌انگارانه در تاریخنگاری فلسفه، در گام نخست طی سالهای ۸۶-۱۳۸۴ از اساتید متخصص حوزه‌های باستان‌شناسی، تاریخ، ادیان، زبان‌شناسی باستانی، هنر، عرفان و فلسفه برای تدوین و تنظیم رئوس کلی این طرح دعوت بعمل آمد. این دعوت گسترده از متخصصان حوزه‌های مختلف بدینمعناست که طرح مذکور صرفاً به تدوین تاریخ آراء فلسفی نمیپردازد؛

بلکه در نظر دارد سیر تطور اندیشه‌ها و جریانهای شاخص فلسفی، تبیین و تشخیص جایگاه و مبانی و نحوه تأثیر و تأثرات آنان را در ارتباط با دیگر عوامل فرهنگی و با توجه به ساختارهای اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی و ... مورد پژوهش قرار دهد. بعبارت دیگر [در این طرح]، به بررسی تاریخ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نیز پرداخته میشود.^(۳۶)

۱۳۵ بموازات تعریف و تدقیق ساختار کلی این طرح و تشکیل گروههای باستان، اسلامی، قرون وسطی و جدید و معاصر، سلسله نشستهای تخصصی با عنوان «آکادمی تاریخ فلسفه» در این بنیاد برگزار گردیده است. در مجموع نوزده نشستی که تاکنون (پاییز ۱۳۹۲) در این مرکز انجام شده، دو نشست در حوزه باستان‌شناسی، دو نشست در حوزه زبان‌شناسی باستان، یک نشست در حوزه اسطوره‌شناسی، یک

نشست در حوزه دین‌شناسی، سه نشست در حوزه ایران‌شناسی باستانی، یک نشست در حوزه خاورمیانه، یک نشست در حوزه هند باستان، سه نشست در حوزه یونان باستان، دو نشست در حوزه عرفان اسلامی و سه همایش ملی گسترده با عناوین «حکمت شیعی و علم و تمدن اسلامی»، «فارابی و تأسیس فلسفه اسلامی» و «ابن‌سینا و فیلسوفان اسلامی» برگزار گردیده است.^(۳۷) به استثنای سه همایش اخیر که در هر کدام بیش از پنجاه مقاله ارائه گردیده است، در تمامی نشستهای فوق، دو یا سه موضوع توسط سخنرانها ارائه و نقادی شده است.

علاوه بر موارد فوق، برگزاری جلسات منظم هفتگی برای گروههای باستان و اسلامی و دعوت از اساتید و صاحب‌نظران رشته‌های متعدد در این جلسات از سال ۱۳۸۸ تاکنون، تأسیس انجمن علمی تاریخ فلسفه، انتشار نشریه علمی و پژوهشی تاریخ فلسفه و راه‌اندازی کتابخانه تخصصی تاریخ فلسفه با حدود بیست هزار جلد کتاب در حوزه‌های تاریخ، فلسفه، هنر، دین و غیره به زبانهای فارسی، عربی، انگلیسی، فرانسوی و آلمانی^(۳۸) همگی شواهدی بر اتخاذ رویکرد میان‌رشته‌یی در تألیف مجموعه چهل جلدی تاریخ فلسفه ایران و جهان است. مسلماً جهت حفظ تخصص و به اقتضای روش میان‌رشته‌یی در این پژوهشها، با حفظ اولویت فلسفه و معرفی مفاهیم فلسفی، بحسب دوره‌های تاریخی، از دیگر تخصصها برای معرفی خاستگاههای واقعی پیدایش جریانها و نحله‌ها و افکار فلسفی استفاده شده است. در شکل مطلوب، هریک از این پژوهشها و مداخل تعریف شده باید اوضاع و احوال اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، هنری و غیره عصر فیلسوفان را بنحو انضمامی تشریح کنند و سهم این شرایط را در نضج و نشر دیدگاه فلسفی فیلسوف یا جریان فلسفی مورد مطالعه تبیین نمایند. مسلماً این رویکرد، رویکردی چندرشته‌یی نیست، زیرا محققان و پژوهشگران همکار در این طرح، طبق تعاریف و انتظارات تعریف شده باید در فعالیتی گروهی و بر مبنای رهیافتی جامع و کلی، از داده‌های متعدد فرهنگی و طبیعی برای ترسیم تصویر واقعی موضوع پژوهش خود سود جویند. این مسئله درباره برخی از دوره‌های تاریخی که داده‌ها و اطلاعات چندانی از آنها در دسترس

نیست پیچیده‌تر است و محققان مذکور باید در فعالیت گروهی خود، دائماً اطلاعات و یافته‌های پژوهشی خویش را در معرض داوری یکدیگر قرار داده و از آنها برای پیشبرد طرح مدد جویند. نشستهای تخصصی آکادمی تاریخ فلسفه دقیقاً با همین هدف طراحی شده است. در این نشستها، محققان و پژوهشگران همکار، در جمعی تشکیل شده از متخصصان حوزه‌های مختلف، نتایج پژوهشهای خویش را عرضه داشته و از نقد و سنجش داوران حاضر بهره میگیرند. انتظار میرود این مکانیسم در مورد تمامی سخنرانیه‌ها و نشستها اعمال شده و بیش از گذشته تقویت گردد.

علاوه بر فعالیت گروهی فوق، ویراستاران علمی هر گروه و در سطحی برتر و نیز سرویراستاران علمی مجموعه چهل جلدی طبق اساسنامه مصوب میبایست ضعفها و کاستیهای موجود در پژوهشها، اعم از ضعفهای محتوایی و یا ضعفهای ناشی از فقدان رویکرد کل‌نگرانه (میان‌رشته‌یی) را برطرف نمایند و مجموعه‌یی در خور ادعا و انتظار تنظیم و منتشر کنند.

این رویه تاریخنگاری فلسفه که متفاوت از رویه فیلسوف‌محوری و آراء نویسی قدما و یا رویه خطی- تکاملی هگلی است^(۳۹) بجای تقطیع فلسفه از هنر و علم و سیاست و اجتماع و غیره، در یک فعالیت گروهی، ضمن بهره‌گیری از روشهای متعدد تحقیق، فلسفه و فیلسوفان را در متن عالم واقع بررسی میکند و آنجا که تخصصهای دیگر انحرافی و یا نکته‌یی را گوشزد نمایند و یا پیشفرضی را باطل کنند، از تعصب دوری ورزیده و سر تسلیم فرود می‌آورد.^(۴۰) این فعالیت همگانی علاوه بر آنکه مهارت تلفیق و کل‌نگری در پژوهشگران را تقویت میکند، آنها را به نگاه انتقادی مجهز مینماید.

آنچه تاکنون گفته شد، بایدها و چشم‌اندازهایی است که دبیرخانه مرکز تدوین در همکاری با اساتید و متخصصان این حوزه بصورت اساسنامه تنظیم نموده و آنها را در قراردادهای پژوهشی، ابلاغیه‌ها و بعضاً داوریهای آثار پژوهشی به اطلاع پژوهشگران رسانده است. اما گذشته از این وجه مطلوب و در مقام تعریف، لازم است مدیران گروههای مربوطه و مسئولین طرح، علاوه بر یادآوری اهداف، روش، رویکرد کلی و چشم‌انداز حاکم بر کلیت مجموعه به همکاران علمی، اعم از محققان و

۱۳۷

ماحوزی، سلیمانی‌فرد؛ مؤلفه‌های میان‌رشته‌یی مرکز تدوین تاریخ جامعه حکمت و فلسفه

شان چهارم، شماره چهارم
بهار ۱۳۹۳
صفحات ۱۲۱-۱۴۲

داوران، تلاش کنند با برگزاری کارگاههای متعدد و بازخوانی نقاط قوت و ضعف کارهای انجام شده، به سطح مطلوب نزدیکتر شوند. از آنجا که این رویکرد، با استانداردهایی که پیش از این تشریح شد، در کشور ما سابقه چندانی ندارد و هنوز بنحو علمی این روش تجربه نشده است، لازم است سوابق موجود بطور مکرر بازخوانی و تدقیق شود. مسلماً بهرمندی از تجارب محققان و صاحبانظران داخلی و خارجی میتواند در پیشرفت کار مؤثر واقع شود.

حال باید تا انتشار آثار دریافت شده در قالب مجله‌های متعدد به انتظار نشست و دید چگونه و در چه سطحی ضوابط و مؤلفه‌های میان‌رشته‌یی در پژوهشهای مذکور رعایت گردیده است. مسلماً برکنار از رعایت کامل و یا ناقص این ضوابط و رویکرد کلی موردنظر مرکز تدوین توسط پژوهشگران، لازم است مسئولین گروهها و ویراستاران و سرویراستاران علمی این مجموعه - که باید از متخصصان صاحبنام حوزه‌های پژوهشی متعدد و مرتبط باشند - تمامی پژوهشها را تا حد استانداردهای موردنظر تنظیم نموده یا ارتقا بخشند و برای نخستین بار، یک اثر پژوهشی بزرگ را که نتیجه فعالیتهای گروهی و رهیافت میان‌رشته‌یی صاحبانظران حوزه‌های متعدد علوم انسانی است، بنمایش بگذارند.

نتیجه‌گیری

طرح تدوین تاریخ جامع حکمت و فلسفه بنیاد حکمت اسلامی صدرا و کشف و تحلیل نسبتهای میان فلسفه و تاریخ - که خود یکی از مصادیق میان‌رشته‌یی است و برای درک و فهم آن باید همچون رئالیستهای انتقادی به آن همچون سیستم بازی نگاه کرد که در آن عوامل و نیروهای فراوانی دخالت ورزیده و بنابراین فهم تمام و کمال آن را از عهده و توان یک نظرگاه خاص خارج میسازد - اگر مطابق با اصول و ارکان رویکرد میان‌رشته‌ای انجام گیرد، به جرئت بزرگترین طرح علمی مبتنی بر رویکرد میان‌رشته‌یی در حوزه علوم انسانی در ایران خواهد بود. همچنین اگر این کار گروهی بزرگ مشمول زمان نشده و بتواند نتایج و تجربیات ارزشمند خود را علاوه بر منشورات مدون، در قالب

استانداردهای موردنظر پژوهش‌های میان‌رشته‌یی بصورت تدریس و کارگاه عرضه نماید توانسته علاوه بر تشکیل محفلی از پژوهشگران حوزه‌های متعدد، مهارت آنها را در فعالیت گروهی و تفکر انتقادی تقویت نماید. شایسته است متولیان این طرح عظیم با دقت و حوصله مضاعف، هم خود را بر تشکیل این محفل و تربیت نسل مذکور معطوف دارند. اگر این مطلوب مطابق با استانداردهای رویکرد میان‌رشته‌یی پیش رود، تربیت این نسل ارزشی بیش از تدوین خود تاریخ فلسفه خواهد داشت.

پی‌نوشتها:

۱. سیاری، سعیده؛ فرامرز قراملکی، احد، «مطالعات میان رشته‌یی، مبانی و رهیافت‌ها»، مجله فلسفه و کلام اسلامی، س ۴، ش ۳، ص ۶۰.
۲. جاودانی، حمید، «ساختارها، فرایندها و عوامل مؤثر بر توسعه میان‌رشته‌یی‌ها»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۵، ص ۳۸.
۳. کانت در نقد عقل محض، به هم آمیختن مرزهای دانش را مساوی با ناقص کردن آنها دانسته است: «مرزهای دانش را اندر هم آمیختن، افزونش دانش نیست بلکه ناقص کردن آنها است» (کانت، ایمانوئل، نقد عقل محض، ترجمه شمس‌الدین ادیب سلطانی، ص ۱۲). وی در جای دیگر مدعی است: «هر علمی فی‌نفسه یک نظام است؛ ... ما باید ... به این بی‌آغازیم که با آن بصورت یک بنای مجزا و مستقل کار کنیم. باید آن را بمثابه یک کل خود-پایا (self-subsisting) مورد بررسی قرار دهیم و نه بعنوان یک شاخه یا بخشی از یک بنای دیگر- اگرچه میتوانیم بعداً گذری رفت و برگشتی از بخشی به بخش دیگر داشته باشیم» (بنقل از جومورن، میان‌رشتگی، ترجمه داود حاتمی، ص ۱۴).
۴. امانوئل کاستلز در کتاب گسترش جامعه شبکه‌یی، پیوند شبکه‌یی علوم را ویژگی اصلی عصر دانش دانسته و در اینباره مدعی است دانش تولید ایستای اندیشه بشری نیست، بلکه چیزی شبیه انرژی است که بر مبنای اثربخشی در کنش و نتایج بدست آمده از آن تعریف میشود. به این معنا، دانش یک شیء نیست که بتوان آن را تعریف و مشخص کرد و یا آن را انباشت و سنجید، بلکه «تیرویی» سیال و سازنده و فرایندی است که دائماً در حال تغییر و تحول است و خود را به اشکال نوین بازسازی میکند. این شکل جدید از دانش در جریان همکاری گروهی تولید میشود و همچون «رویداد» (event) در روابط میان مردم حادث میشود (ر.ک: توفیقی، جعفر؛ جاودانی، حمید، «میان‌رشته‌یی‌ها: مفاهیم، رویکردها، دیرینه‌شناسی و گونه‌شناسی»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۱، ص ۵).
۵. «مطالعات میان رشته‌ای: مبانی و رهیافت‌ها»، مجله فلسفه و کلام اسلامی، س ۴، ش ۳، ص ۶۰.
۶. «میان‌رشته‌یی‌ها: مفاهیم، رویکردها، دیرینه‌شناسی و گونه‌شناسی»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۱، ص ۱۲.
۷. بحرانی، مرتضی، «میان‌رشته‌ای بمثابه مسئولیت: نگاهی هنجاری»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۹، ص ۶ و ۷.

۱۳۹

۸. بیست سال تلاش پرتنم، ص ۱۹۹ و ۲۰۰.

9. Facilitating Interdisciplinary Research, p. 2.

۱۰. باسکار، روی، «چگونه یک فلسفه علم امکان‌پذیر است؟»، ماهنامه اطلاعات حکمت و معرفت، ترجمه نرجس مختاریان، ص ۱۰ و ۱۲.

۱۱. برزگر، ابراهیم، «تاریخچه، چیستی و فلسفه پیدایی علوم میان‌رشته‌یی»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۱، ص ۴۷؛ استریتن، پال، «مشکل رشته اقتصاد معاصر در چیست»، فصلنامه تحول همه جانبه اقتصاد سیاسی، ش ۱، ص ۲، ترجمه محمد باقر یوسفی، ص ۱۲۵.

۱۲. «تاریخچه، چیستی و فلسفه پیدایی علوم میان رشته‌یی»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۱، ص ۴۷.

۱۳. «مشکل رشته اقتصاد معاصر در چیست؟»، فصلنامه تحول همه جانبه اقتصاد سیاسی، ش ۱، ص ۲، ش ۱، ص ۱۱۷.

۱۴. «تاریخچه، چیستی و فلسفه پیدایی علوم میان رشته‌یی»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۱، ص ۴۷.

15. Klein, J.T., "A Conceptual Vocabulary of Interdisciplinary Science", p. 56.

16. See Davis, James, "Interdisciplinary Courses and Team Teaching".

17. Ramadier, T., "Transdisciplinary and its Challenges: The Case of Urban Studies", p. 428.

۱۸. الیس، آر. جی. مسایلی که میتوانند دقیقاً تمامی مرزهای رشته‌ای را درنوردند: چرا ما نمیتوانیم بدون میان‌رشته‌یی‌گرایی کاری کنیم، ترجمه محمدرضا دهشیری، ص ۲۲.

۱۹. جومورن، میان، رشته‌گی، ترجمه داود حاتمی، ص ۲-۲۱.

۲۰. «مطالعات میان رشته‌یی: مبانی و رهیافت‌ها»، مجله فلسفه و کلام اسلامی، ش ۴، ص ۳، ش ۳، ص ۶۲ و ۶۳.

۲۱. «ساختارها، فرایندها و عوامل مؤثر بر توسعه میان‌رشته‌یی‌ها»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۵، ص ۴۳.

22. Szostak, R., "How and Why to Teach Interdisciplinary Research Practice", p. 13.

۲۳. شاقول، یوسف؛ عموزاده، محمد، «میان‌رشته‌یی‌ها: تعاریف و ضرورتها»، نشریه رهیافت، ش ۴۰، ص ۳۱.

۲۴. «تاریخچه، چیستی و فلسفه پیدایی علوم میان رشته‌یی»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۵، ص ۵۴؛ مسائلی که میتوانند دقیقاً تمامی مرزهای رشته‌یی را درنوردند: چرا ما نمیتوانیم بدون میان رشته‌یی‌گرایی کار میکنیم، ص ۱۳ و ۱۷؛ «میان رشته‌یی بمتابه مسئولیت‌نگاهی هنجاری»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۹، ص ۱، ص ۶.

۲۵. «میان رشته‌یی‌ها: تعاریف و ضرورتها»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات میان رشته‌یی، ش ۱، ص ۳۰.

۲۶. مسایلی که میتوانند دقیقاً تمامی مرزهای رشته‌یی را درنوردند: چرا ما نمیتوانیم بدون میان رشته‌یی‌گرایی کار میکنیم، ص ۱۴. ۱۴.

۲۷. «تاریخچه، چیستی و فلسفه پیدایی علوم میان رشته‌یی»، فصلنامه علمی پژوهشی میان رشته‌یی، ش ۵، ص ۵۵.

۲۸. همان، ص ۵۴.

۲۹. خورسندی، طاسکوه، بنقل از «میان رشته‌یی بمتابه مسئولیت‌نگاهی هنجاری»، فصلنامه علمی پژوهشی میان رشته‌یی، ش ۹، ص ۹ و ۱۰.

۳۰. تلخابی، محمود، «آموزش میان‌رشته‌یی: نوآوری علوم شناختی در آموزش فلسفه ذهن»، فصلنامه علمی

- پژوهشی میان رشته‌یی، ش ۲.
۳۱. طالب زاده، سیدحمید؛ شجاعی جشوقانی، مالک، «ژیلسون و رویکرد میان‌رشته‌یی به تاریخ فلسفه»، *عرب‌شناسی بنیادی*، س ۲، ش ۲، ص ۹۶.
۳۲. ژیلسون، اتین، *تاریخ فلسفه مسیحی در قرون وسطی*، ص ۲۶۷.
۳۳. بعنوان مثال ر.ک: احمدی، احمد، «نمونه‌ای از مطالعات میان رشته‌ای: اصل هویت؛ مفصل فلسفه و روانشناسی»، *سخن سمت*، ش ۵.
۳۴. *طرح مختصر تاریخ اندیشه و فلسفه باستان*، دبیرخانه مرکز تدوین تاریخ جامع حکمت و فلسفه، بنیاد حکمت اسلامی صدرا، ص ۱.
۳۵. همان، ص ۳.
۳۶. *بیست سال تلاش پرتمر*، ص ۲۰۰.
۳۷. همان، ص ۲۱۰ و ۲۱۸.
۳۸. همان، ص ۳۲۳.
۳۹. کلیاسی اشتری، حسین، *فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ فلسفه*، ش ۹، ص ۶، سرمقاله.
۴۰. نمونه‌یی از توجه به این تذکرات را میتوان در ملاحظات مربوط به فلسفه تطبیقی و عدم یکسان‌انگاری فلسفه‌های مربوط به دوره‌های زمانی مختلف ملاحظه کرد. (ر.ک: همان، ش ۱۰، ص ۶).

منابع فارسی:

۱. استریتن، پال، «مشکل رشته اقتصاد معاصر در چیست»، ترجمه محمد باقر یوسفی، *فصلنامه تحول همه جانبه/اقتصاد سیاسی*، س ۱، ش ۱، ۲، پاییز ۱۳۸۵.
۲. الیس، آر. جی. مسایلی که میتوانند دقیقاً تمامی مرزهای رشته‌یی را درنوردند: چرا ما نمیتوانیم بدون میان‌رشته‌یی گرایبی کاری کنیم، در یادگیری و تدریس میان‌رشته‌یی در آموزش عالی؛ نظریه و عمل، ویراسته بالا ساب رامنایام چاندرا موهان، ترجمه محمدرضا دهشیری، انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۹.
۳. احمدی، احمد، «نمونه‌یی از مطالعات میان رشته‌یی: اصل هویت؛ مفصل فلسفه و روانشناسی»، *سخن سمت*، ش ۵، مرداد ۱۳۸۲.
۴. باسکار، روی، «چگونه یک فلسفه علم امکان‌پذیر است؟»، ترجمه نرجس مختاریان، *ماهنامه اطلاعات حکمت و معرفت*، ش ۶۳، خرداد ۱۳۹۰.
۵. برزگر، ابراهیم، «تاریخچه، چیستی و فلسفه پیدایی علوم میان‌رشته‌ای»، *فصلنامه علمی و پژوهشی مطالعات میان‌رشته‌یی*، ش ۱، زمستان ۱۳۸۷.
۶. بحرانی، مرتضی، «میان‌رشته‌یی بمثابه مسئولیت: نگاهی هنجاری»، *فصلنامه علمی و پژوهشی مطالعات میان‌رشته‌یی*، دوره سوم، ش ۹، زمستان ۱۳۸۹.
۷. *بیست سال تلاش پرتمر؛ کارنامه بنیاد حکمت اسلامی صدرا*، بکوشش مهدی سلطانی، انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرا، ۱۳۹۲.
۸. تلخایی، محمود، «آموزش میان‌رشته‌یی: نوآوری علوم شناختی در آموزش فلسفه ذهن»، *فصلنامه علمی و*

- پژوهشی مطالعات میان‌رشته‌یی، ش ۲، بهار ۱۳۸۹.
۹. توفیقی، جعفر؛ جاودانی، حمید، «میان‌رشته‌یی‌ها: مفاهیم، رویکردها، دیرینه‌شناسی و گونه‌شناسی»، فصلنامه علمی و پژوهشی مطالعات میان‌رشته‌یی، ش ۱، زمستان ۱۳۸۷.
  ۱۰. ژیلسون، اتین، تاریخ فلسفه مسیحی در قرون وسطی، ترجمه رضا گندمی نصرآبادی، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۹۰.
  ۱۱. سیاری، سعیده؛ فرامرز فراملکی، احد، «مطالعات میان رشته‌یی: مبانی و رهیافت‌ها»، مجله فلسفه و کلام اسلامی، ش ۳، س ۴۳، پاییز و زمستان ۱۳۸۹.
  ۱۲. شاقول، یوسف؛ عموزاده، محمد، «میان‌رشته‌یی‌ها: تعاریف و ضرورت‌ها»، نشریه رهیافت، ش ۴۰، تابستان ۱۳۸۶.
  ۱۳. کانت، ایمانوئل، نقد عقل محض، ترجمه میرشمس‌الدین ادیب سلطانی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲.
  ۱۴. کلیاسی اشتری، حسین، «سرمقاله»، فصلنامه علمی و پژوهشی تاریخ فلسفه، س ۳، ش ۹، تابستان ۱۳۹۱.
  ۱۵. _____، «سرمقاله»، فصلنامه علمی و پژوهشی تاریخ فلسفه، س ۳، ش ۱۰، پاییز ۱۳۹۱.
  ۱۶. طالب‌زاده، سیدحمید؛ شجاعی جشوقانی، مالک، «ژیلسون و رویکرد میان‌رشته‌یی به تاریخ فلسفه»، غرب‌شناسی بنیادی، س ۲، ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۰.
  ۱۷. طرح مختصر تاریخ اندیشه و فلسفه باستان، دبیرخانه مرکز تدوین تاریخ جامع حکمت و فلسفه، بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
  ۱۸. جاودانی، حمید، «ساختارها، فرایندها و عوامل مؤثر بر توسعه میان‌رشته‌یی‌ها»، فصلنامه علمی و پژوهشی مطالعات میان‌رشته‌یی، دوره دوم، ش ۵، زمستان ۱۳۸۸.
  ۱۹. جومورن، میان‌رشته‌گی، ترجمه داود حاتمی، انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۷.

منابع انگلیسی:

1. Davis, James, "Interdisciplinary Courses and Team Teaching", Wesport: Dryx Press, Facilitating Interdisciplinary Research, Washington: COSEPUP. Retrieved November 15, 2006, from <http://fermat.nap.edu/books/0309094356/html/27.html>.
2. Klein, J.T., "A Conceptual Vocabulary of Interdisciplinary Science", in *Weingart and Stehr*, 2000 (pp.3-24).
3. Ramadier, T., "Transdisciplinary and its Challenges: The Case of Urban Studies", *Futures*, No.36, Elsevier, 2004.
4. Szostak, R., "How and Why to Teach Interdisciplinary Research Practice", *Journal of Research Practice*, vol.3, Issue 2, Canada: Acl, 2007.

۱۴۲